

Ігор Ткаченко

ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА ВЗАЄМИН УКРАЇНИ З ЧЕСЬКОЮ РЕСПУБЛІКОЮ

У статті подано огляд двосторонніх відносин України з Чеською Республікою, починаючи з X ст. Відображено історичні контакти чеських та українських земель у різні історичні епохи, взаємовплив і проникнення двох народів у суспільній, культурній, науковій сферах.

***Ключові слова:** відносини Чехії й України, торговельно-економічні, політичні, культурні, наукові зв'язки країн.*

I. Tkachenko. Historical retrospective review of relation between Ukraine and Czech Republic. In the article was given a review of

bilateral relations of Ukraine and Czech Republic since X ct. Historical contacts of Czech and Ukrainian lands in different historical ages, interference and diffusion of two nations in social, cultural and scientific spheres were reflected.

Key words: *relations of Czech and Ukraine, trade and economic, political, cultural, scientific connections of the countries.*

Історія взаємин народів України та Чехії охоплює проміжок у понад тисячоліття, від перших контактів за доби середньовічної Русі до сьогодення, і має хорошу динаміку й історичну перспективу. Про цей факт ще в 1921 р. наголошував у промові «Погляд на історію українсько-чеських відносин від X до XX в.» [6] на честь інаугурації Українського вільного університету у Празі його ректор Олександр Колесса. Іншим, не менш важливим позитивним фактором у відносинах двох держав і народів є те, що за понад тисячоліття між українським і чеським народами, на відміну від, наприклад, польсько-українських взаємин, практично не було жодних конфліктів і цивілізаційних суперечностей.

Питання розвитку українсько-чеського співробітництва, проблематика центральноєвропейського регіону в цілому, незважаючи на досить значний масив публікацій, на сьогодні все ще не представлені належним чином в українській історіографії [5, с. 51]. Разом з тим, слід відзначити, що до питання концептуального аналізу українсько-чеських стосунків у 20-х рр XX ст. зверталися такі дослідники, як І. Брик [1] та О. Колесса [6]. Серед сучасних дослідників можна згадати О. Вагнера [2], С. Віднянського [4], С. Мотрук [9;10], С. Устича [16;17], П. Черника [18] та ін., у працях яких відображено українсько-чеські відносини від найдавніших часів до сьогодення.

Історія українсько-чеських стосунків має глибоке історичне коріння і простягається в далеке минуле. І якщо безпосередні дипломатичні стосунки між Україною та новоутвореною Чеською Республікою були встановлені у січні 1993 року, то торговельно-економічні, політичні, культурні та династичні зв'язки були започатковані ще за доби Київської Русі та Великої Моравії. Відомо, що через Київ пролягали транзитні торговельні шляхи зі Сходу до Західної Європи. Один з таких проходив через територію Русі в напрямку до чеських земель, що засвідчують арабські письменники X ст. [7, с.370].

Ймовірно, тоді ж були започатковані перші торговельні контакти, які значно посилювалися в X–XI ст. Під час правління Володимира Святославовича обидві держави контактували безпосередньо. У політичній сфері ці взаємини мали прояв у династичних контактах та військових договорах. Так, відомо, що князь Володимир був одружений з чешкою, а чеські воюки брали активну участь у князівських міжусобицях за доби Давньої Русі.

Хоча О. Колесса, виголошуючи інаугураційну промову на честь перенесення Українського вільного університету з Відня до Праги у 1921 р., стверджував, що жодних значних військових конфліктів між Україною та Чехословаччиною не було [6, с. 3], слід зазначити, що у «Повісті минулих літ» (близько 1076 р.) знаходимо запис про те, що князь Володимир Всеволодович (Мономах) здійснив похід проти чехів, допомагаючи своїм союзникам полякам. З літопису Мономаха довідуємося, що чеський похід тривав чотири місяці, а руські дружини досягли Чеського лісу неподалік Глогови [14, с. 127]. Однак не менш важливим є те, що цей конфлікт був лише епізодом у загалом позитивних стосунках обох сторін. Спірні питання між ними, як свідчать давньоруські літописи, учасники конфлікту урегульовували в основному мирним шляхом.

Тих далеких часів сягають коріння українсько-чеських культурних взаємин. Це пояснюється наявністю у обох народів міцних православно-слов'янських традицій. Прийняте чехами під впливом Кирила та Мефодія християнство провадилося на початку за зразком візантійського обряду (Чехія обрала шлях римо-католицької церкви з X ст.) і з кінця IX ст. швидко поширилося на нинішні українські землі.

Досить глибокими були контакти чеських земель з Галицько-Волинським князівством. З середини XIII ст. спостерігається зростання кількості чеського населення, наприклад, у Львові. Відомо також, що у другій пол. XIV ст. правителем Галицької Русі був чеський князь Владислав Опольський, а чеський князь Пржемисл Оттокар II був одружений з донькою галицького князя Ростислава Михайловича Кунгутою [15].

Апогеєм чесько-українських відносин у середньовічну добу стало те, що тисячі вихідців з України взяли участь у національно-визвольній боротьбі чеського народу XV ст. на боці чеських таборитів.

Після їх поразки багато чехів, послідовників Яна Гуса, поселилися в Україні, привнісши до неї пропаганду своєї науки, ідейні та культурні впливи. Особливо вони були помітними у діяльності міських братств і загалом у культурному й громадському житті України.

У наступні часи розвиток стосунків між українцями та чехами то посилювався, то послаблювався. Це залежало не стільки від намірів сторін, скільки від зовнішніх чинників – зокрема, це втрата обома народами своєї незалежності: чехами після поразки у битві біля Білої Гори у 1620 р., українцями – після ліквідації Правобережного гетьманства у 1676 р. [7, с. 373]. У період між цими подіями зафіксовано суттєву еміграцію чеського населення на українські землі, що мало неабиякі позитивні наслідки для стосунків українців із чехами – багато емігрантів брали участь у Національно-визвольній війні українського народу сер. XVII ст., а одним із перших чехів, які залишили визначний слід в історії України, став гетьман і автор першої української конституції Пилип Орлик.

Якісно новим етапом у розвитку українсько-чеських взаємин став період національного відродження слов'янських народів (кінець XVIII – сер. XIX ст.). Провідні чеські діячі того часу виявляли великий інтерес до історії, фольклору, літератури та життя українського народу, частина якого з другої половини XVIII ст. опинилася у складі однієї з чехами держави – європейської імперії Габсбургів. У свою чергу, активними пропагандистами кращих надбань чеської культури в Україні були представники «Руської трійці» – М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький.

У 1848 р. у Празі під час «європейської весни народів» відбувся Слов'янський з'їзд, на якому уперше на міжнародний форум було винесене так зване «українське питання». Українська тематика стала в цей період близькою для творчості найвідоміших чеських письменників. Серед них виділимо драму «Мазепа» Й.В. Фріча, роман В. Бенеша-Тршебінського «Мартин Пушкар», поезії К. Гавлічка-Боровського тощо [16, с. 15].

О. Колесса у своєму дослідженні [6] значну увагу приділив ролі представників чеського національного відродження у розвитку українсько-чеських взаємин, назвавши серед інших імена Й. Добровського, Ф.Л. Челаковського, Я. Коллара, Ф. Палацького, П.Й. Шафарика та інших чеських «будителів». Зупинявся він і на постатях

чехів, які тривалий час жили в Галичині (К. Зап, Я.П. Коубек, В. Дундер, Ф. Ржегорж, Л. Ріттерсберг та ін.) і підтримували дружні стосунки з українськими діячами, що сприяло, на його думку, розвитку і зміцненню українсько-чеських контактів [6, с. 11].

Особливе місце в українсько-чеських стосунках належить poemі «Єретик» Т. Шевченка, одному з кращих творів світової літератури про видатного чеського діяча і патріота Яна Гуса, який став яскравим виявом українсько-чеських взаємин, слов'янської ідеології та духовної єдності народів [8, с. 115].

Поряд з інтенсивними літературними у ХІХ ст., особливо у другій його половині, були налагоджені досить ґрунтовні зв'язки між представниками української та чеської науки. Відомий чеський дослідник-етнограф Франтішек Ржегорж (1857–1899) присвятив своє життя науковим дослідженням побуту і культури українського народу на Галичині, а чех за походженням Вікентій Хвойка (1850–1914), для якого Київ став другою батьківщиною, став одним із засновників української археології та фундатором відомої київської археологічної школи [7, с. 374] і, опосередковано, мав вагомий вплив на київську наукову школу В. Антоновича та на М. Грушевського.

Уже у ХІХ ст. чехи знали, наприклад, не тільки твори Т. Шевченка та І. Франка, але й багатьох інших українських письменників. Натомість, українці в Галичині були ознайомлені з чеською літературою ще за часів Реформації, а в другій половині ХІХ ст. під впливом чеських колоністів, які колонізували майже всю територію України, постали такі українські організації, як «Пласт» і «Сокол», під впливом чеського «Сокола». Усі наведені факти (а загалом їх вистачить не на одну солідну монографію) засвідчують глибину і неперервність українсько-чеських політичних, культурних та наукових зв'язків від доби Русі до кінця ХІХ ст., коли протягом усього тисячолітнього періоду контакти між двома народами були безпосередніми і мали значний вплив на їх розвиток.

Кінець ХІХ – поч. ХХ ст. ознаменувалися новим піднесенням українсько-чеських контактів. Провідну роль у цьому процесі відіграли українські та чеські вчені, культурні та громадсько-політичні діячі. На початку ХХ ст. велику роль у розвитку взаємин відіграли стосунки українських та чеських політичних діячів, які мали змогу відстоювати свої інтереси в австрійському парламенті.

Загалом же час від кінця ХІХ ст. до початку Другої світової війни пройшов для українсько-чеських взаємин під провідним впливом першого президента Чехословаччини, відомого науковця та українофіла Т. Масарика. Інтенсивні контакти українських громадських діячів з Т. Масариком і його оточенням слід вести від 1882 р., коли він прибув до Праги до щойно створеного чеського університету і практично одразу вибився на провідні ролі серед чеських громадських діячів. Як відомо, Т. Масарик особисто знав М. Драгоманова, І. Франка, Є. Олесницького, М. Грушевського та ін., з ким він перетинався не лише у науковій, але і в суспільно-політичній сфері. Так, наприклад, у 1908 р. він, будучи професором Карлового університету у Празі, організував конгрес поступової слов'янської молоді, а також загальний з'їзд слов'ян (детально хід конгресу відображено на сторінках українських щоденних газет «Рада» та «Діло» за червень-липень 1908 р.). У тому ж році в австрійському парламенті він рішуче підтримав позицію депутатів-українців, які протестували проти спроб галицьких москвофілів Маркова та Глібовицького запровадити російську мову як офіційну для «руського» населення Галичини [11]. На українську студентську молодь великий вплив мали лекції Масарика, який читав їх, серед іншого, й для українців. Він підтримував україністику в Карловому університеті і був причетним до запрошення в університет на викладацьку роботу багатьох українських учених. З багатьма з-поміж українських діячів Масарик був знайомий, будучи депутатом австрійського парламенту. Усе це, безперечно, і стало запорукою тісної українсько-чеської співпраці у міжвоєнний період.

Під час Першої світової війни Масаріку довелося провести деякий час у Києві, де він контролював діяльність чеських легіонерів і мав безпосередні зв'язки з керівництвом Української Центральної Ради в цілому та з М. Грушевським, С. Петлюрою та В. Винниченком зокрема. Саме тоді закладалися підвалини відносин офіційної політики Чехословаччини стосовно України та українського питання. Складний період утвердження держави чехів і словаків наклав свій відбиток на стосунки з Україною. Так, офіційна зовнішня політика Чехословаччини не підтримувала «українського сепаратизму» [18, с. 173], що, в принципі, можна вважати однією з причин поразки Української революції 1917–1920 рр. – коли Центральна Рада не мала змоги

відбитися від більшовицьких банд Муравйова, в Україні розміщувалося майже 50 тис. боєздатних чеських легіонерів. Хто знає – якби ці війська прийшли на допомогу українській державі, можливо, історія нашої країни пішла б у зовсім іншому руслі.

Те, що чеські легіонери виявилися байдужими до проблем української держави, є свідченням негативного ставлення до незалежності України, яке Т. Г. Масарик сформулював задовго до Першої світової війни – відокремлення України могло, на його думку, суттєво послабити Росію, що виступала як головна протидія німецькій експансії на Сході Європи [11]. А саме Німеччина була на той час головною перешкодою на шляху здобуття незалежності Чехословаччиною. Водночас Масарик, до його честі, на відміну від більшості проросійських чеських політиків, не повторював і не підтримував тверджень російських шовіністів про «штучний» характер української мови, українського народу та про те, що український національний рух було інспіровано австро-угорською і німецькою розвідками.

Така позиція Т. Г. Масарика сприяла тому, що у 1918 році, після проголошення Чехословацької та Західноукраїнської Народної Республіки внаслідок розпаду Австро-Угорської монархії, уряд Чехословаччини першим визнав нову державу і встановив з нею дипломатичні відносини. Таким чином, першу українську дипломатичну місію у Празі очолювали С. Смаль-Стоцький та Є. Левицький. На території ЗУНР, зі свого боку, перебували чеські дипломати [16, С. 15].

Загалом у 1917–1921рр., до остаточного утвердження Версальської системи повоєнного світу та входження більшості українських земель до складу СРСР та Польщі, широкі можливості та перспективи українсько-чеських зв'язків та економічного і культурного зближення, що були закладені напередодні і в перші роки після завершення Першої світової війни, виразно послабшали, а із появою СРСР поняття «Україна» та української держави як партнера і сусіда на довгі роки випало з геополітичної доктрини Чехословаччини [18, с. 174].

Натомість, українське питання для повоєнної Чехословаччини залишилося надзвичайно актуальним. Загалом період між двома світовими війнами можна без перебільшення вважати часом найбільш близького і дієвого співробітництва між українцями та

чехами в рамках Чехословацької держави. Десятки тисяч українських емігрантів, які були змушені залишити Батьківщину після приходу до влади більшовиків, скористалися гостинністю чехословацького уряду, отримавши від нього максимально широкі можливості для реалізації власних національних потреб [16, с. 15].

Як можна пересвідчитися, після буремних подій 1917–1921 рр. Чехословаччина була чи не єдиною країною світу, яка запропонувала біженцям з України допомогу на державному рівні. Прийняття біженців особисто сприяв перший президент Чехословаччини Т.Г. Масарик, який виявив себе справжнім другом українського народу. Рішення Ради Міністрів від 28 липня 1921 року уповноважило Міністерство закордонних справ ЧСР провести акцію за офіційною назвою «Російська акція допомоги», яка включала в себе не лише надання житла, але й здобуття молодими біженцями середньої та вищої освіти в ЧСР, а також працевлаштування в галузях, у яких емігранти були професіоналами у себе вдома. По суті, Масарик дозволив українським емігрантам вільно жити у Чехії [2].

Українці із вдячністю користувалися наданими їм преференціями. На переконання багатьох сучасників, у Чехословаччині для українських політичних емігрантів були створені найсприятливіші умови для проживання. Так, Л. Лукасевич згадував, що Прага у 20-х рр. ХХ ст. була містом космополітичним, у якому людина не почувалася прибульцем, а була рівноправним членом суспільства, що дозволяло забути про своє емігрантське походження [12, с. 17]. Саме Прага 20–30-х рр. ХХ ст. становила осередок наукового, культурного та громадсько-політичного життя, де об'єдналися кращі сили української інтелігенції [9, с. 44].

За підтримки урядових кіл Чехословаччини за безпосередньої участі відомих українських громадських діячів у 1920–1930 рр. ХХ ст. у цій країні були створені і успішно діяли десятки українських наукових установ, навчальних закладів, організацій, спілок та українських видавництв, які об'єднали провідні українські сили під патронатом чехословацького уряду і особисто президента Масарика [4, с. 321]. Серед багатьох організацій, які постали головним чином у Празі, слід згадати Український вільний університет (перенесений з Відня у 1921 р.), Український Високий педагогічний інститут ім. Драгоманова (з 1923 р.), Українська студія

пластичного мистецтва (заснована у 1922 р.), Музей визвольної боротьби України (з 1925 р.). У 1922 р. було створено Українську господарську академію в Подебрадах, де навчалися як емігранти, так і студенти, що приїздили з Галичини та Закарпаття. Українські академічні установи та студенти користувалися фінансовою допомогою чехословацького уряду, а стипендії призначалися чесько-українським комітетом допомоги українським та білоруським студентам. Виключно активно в цей період працювали українські часописи та видавництва, серед яких слід відзначити газету «Prager presse» та українське видавництво Ю. Тищенка, яке розміщувалося на Вацлавській площі у Празі аж до 1945 р. [13, с. 7].

У цей період на перший план в українсько-чеських відносинах вийшла проблема українців, які опинилися у складі Чехословаччини внаслідок драматичних подій Першої світової війни і післявоєнного поділу світу. Йдеться насамперед про 400 тис. українців, що проживали на Закарпатті і які опинилися у складі молодшої Чехословацької держави внаслідок рішення Паризької мирної конференції у 1919 р. Це був прецедент, адже жодного історичного підґрунтя для включення Закарпаття до Чехословацької держави у чехословацького уряду не було. І за період перебування у складі Чехословаччини слід констатувати, що Закарпаття перебувало у набагато кращому становищі, порівняно з іншими українськими землями – у 20–30-х рр. ХХ ст. Це був єдиний український регіон, у який чужинський уряд (Прага) вкладав більше коштів, ніж отримувал звідти. Ані Варшаві, ані Бухаресту, ні, тим більше, Москві, таке навіть на думку не спадало [11].

З кінця 20-х рр. ХХ ст. політика чехословацького уряду щодо мігрантів почала зазнавати суттєвих змін. Уряд поволі згортав програми співробітництва з українськими установами. Це пояснювалося, з одного боку, впливом світової кризи та скороченням загальних видатків бюджету, а з іншого – зростанням впливу соціалістів, які традиційно орієнтувалися на російські культурно-історичні цінності і не бажали підтримувати українських «сепаратистів». Крім того, на підтримці українців негативно позначилися наслідки світової економічної кризи, внаслідок чого значно скоротилася фінансова допомога.

У 1934 р. між Чехословаччиною та СРСР було встановлено дипломатичні відносини, що ще більше ускладнило становище української політичної еміграції, особливо з погляду на її співробітництво з представниками нової німецької влади. Розчленування ж Чехословаччини внаслідок Мюнхенської змови 1938 р. фактично стало завершальним акордом в українсько-чеських взаєминах між-воєнної доби. Залишається лише констатувати, що протягом цього часу Україна та українське питання посідали важливе місце у внутрішній і зовнішній політиці Чехословаччини. Ці зв'язки допомогли також відновленню у майбутньому чеській та українській державі налагодити плідне співробітництво на новому етапі розвитку.

За німецького протекторату Богемія і Моравія (1939–1945) більшість українських організацій було ліквідовано, а з приходом радянських військ у 1945 р. усяке організоване українське життя припинилося. У 1948 р. у Чехословаччині прийшов до влади тоталітарний прокомуністичний режим, внаслідок чого українсько-чеські міждержавні стосунки практично припинилися на понад 40 років. Більшість представників української політичної міграції, які ще проживали в країні незадовго і під час Другої світової війни, залишили Прагу і загалом Чехію; компактно українці (автохтонне населення) проживали у прикордонних районах на сході Словаччини.

З припиненням існування соціалістичного табору, розпадом СРСР для України і Чехословаччини постали нові можливості для самостійного обрання внутрішньої та зовнішньої політики, а відносини проголошених незалежних держав – Чехословаччини та України, набули виразно нового звучання в умовах трансформації кінця 80-х – поч. 90-х рр. ХХ ст. Чехословаччина у 1989 р., а Україна у 1991 р. відмовилися від побудови соціалістичного суспільства і стали на шлях розвитку демократичної держави із ринковою економікою, проголосивши одним із ключових зовнішньополітичних завдань входження до Європейського Союзу.

Новий етап суспільного розвитку в обох країнах відкрив нові широкі можливості для всебічного взаємовигідного співробітництва, взаємопов'язані спільними цілями в реалізації курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію, спільними регіональними інтересами, існуванням української національної меншини в Чехії та чеської в – Україні. Зважаючи на те, що Чеська Республіка з 2004 р. є повно-

правним членом ЄС, її досвід також може стати важливим для України у реалізації її євроінтеграційних прагнень, що ще більше посилить практику кооперації та взаємовпливу України та Чехії.

1. Брик І. Матеріали до історії українсько-чеських взаємин / І. Брик // Українсько-руський архів. – НТШ, т. XV, – Л., 1921. – 169 с.
2. Вагнер О. Українці в Чехії: майже сто років національної історії. [Електронний ресурс] / О. Вагнер. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/ukrayintsi_v_chehiyi_mayzhe_sto_rokiv_natsionalnoyi_istoriyi.html
3. Відносини з країнами Центральної та Східної Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=223270222&cat_id
4. Віднянський С. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині: Український вільний університет (1921–1945 рр.). / С. Віднянський. – К., 1994. – 83 с.
5. Кіш Є. Центральна Європа в сучасній системі єврорегіональної інтеграції / Є. Кіш. – Ужгород: Ліра, 2008. – 440 с.
6. Колесса О. Погляд на історію українсько-чеських взаємин від Х до ХХ вв. / О. Колесса. – Прага, 1924.
7. Литвин В. Україна: Європа чи Євразія? / В. Литвин. – К.: Лі-Терра, 2004. – 512 с.
8. Моторний О. Олександр Колесса й українсько-чеські взаємини міжвоєнного двадцятиліття / О. Моторний // Проблеми слов'янознавства. – Вип. 52. – С. 110–117.
9. Мотрук С. Громадсько-культурне життя чеських українців на початку ХХІ ст. С. Мотрук. – Історичний журнал. – 2009. – № 5. – С. 43–53.
10. Мотрук С. Українська громада в Чехії: історія та сьогодення / С. Мотрук // Історичний журнал. – 2006. – № 5. – С. 38–48.
11. Підлущий О. Томаш-Гарріг Масарик: «Нова людина» у «новій Європі» – [Електронний ресурс] / О. Підлущий. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/tomashgarrig_masarik_nova_lyudina_u_noviy_evropi.html
12. Піскун В. Політичний вимір права перебування української еміграції в Чехословаччині (20-ті роки ХХ ст.). / В. Піскун – // Історичний журнал. – 2007. – № 1. – С. 17–33.
13. Тищенко (Сірій) Ю. З моїх зустрічей: Спогади / Ю. Тищенко (Сірій). – К.: Дослідницький центр історії української преси, 1997. – 112 с.
14. Толочко П. Давньоруські літописи та літописці Х – ХІІІ ст. / П. Толочко. – К.: Наукова думка, 2005. – 364 с.
15. Політичні відносини між Україною та Чехією [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://czechia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-czechia/diplomacy>

16. Устич С. Україна–Чехія: партнерство, спрямоване у перспективу / С. Устич // Політика і час. – 2003. – № 11. – С. 14–23.

17. Устич С. У руслі успішного співробітництва / С. Устич // Політика і час. – 2001. – № 3. – С. 3–8.

18. Черник П. Україна в геополітичних концепціях Чехії та Словаччини ХХ ст. / П. Черник // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2009. – Вип. 21. – С. 172–179.